

ПОСТАТІ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У РЕЦЕПЦІЇ Є.МАЛАНЮКА

Циховська Е.Д., к. філол. н.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті розкрито ставлення Є.Маланюка до російських письменників, зокрема до Олександра Блока, Анни Ахматової і Миколи Гоголя, і їхньої спадщини, простежено творчі перегуки життєвої і мистецької долі російських митців з українським поетом.

Ключові слова: рецепція, скифство, символізм, поет-деміург, трагедія.

Циховская Е.Д. ЛИЧНОСТИ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ В РЕЦЕПЦИИ Е.МАЛАНЮКА / Бердянский государственный педагогический университет, Украина.

В статье раскрыто отношение Е.Маланюка к русским писателям, а именно к Александру Блоку, Анне Ахматовой и Николаю Гоголю, и их наследию, исследованы творческие взаимосвязи жизненной и творческой судьбы российских художников с украинским поэтом.

Ключевые слова: рецепция, скифство, символизм, поэт-демиург, трагедия.

Tsikhovska E.D. THE FIGURES OF RUSSIAN WRITERS IN THE RECEPTION OF JEVHEN MALANUK / Berdyansk State Pedagogic university, Ukraine.

The article deals with E.Malaniuk's reception of Russian writers, namely A.Blok, Anna Akhmatova and N.Gogol, and their heritage; it considers Russian writers' vital and creative fate with the Ukrainian poet.

Key words: reception, Scythism, symbolism, poet-demiurge, tragedy.

Проблема творчих перегукув поезій Євгена Маланюка з російською літературою є малодослідженою. Вперше І.Качуровський та Ю.Барабаш простежили типологічні зв'язки творчої спадщини несхожих письменників – Є.Маланюка та його сучасника М.Гумільова, розстріляного у 1921 р., „діалогу” українського поета-емігранта з російським митцем. Л.Куценко в ряді праць запропонував окремі фактичні матеріали щодо розвитку даної теми. Ю.Ковалів дав деякі коментарі до запропонованої читачам статті Є.Маланюка „Гоголь-Г'ог'оль”, яка є однією із центральних у його доробку. Ю.Войчишин тільки фіксує наявність переспівів Є.Маланюком деяких рядків із віршів російських поетів. Мета нашої статті системно осмислити та інтерпретувати художній доробок українського поета Є.Маланюка у типологічних зв'язках із творчим надбанням російських митців.

На Є.Маланюка певним чином вплинула російська ауратична культура. Його поезія, на думку М.Ільницького, „несе з собою характер суто російського світовідчуття, зокрема російського месіанізму” [4, 227].

Творчість Є.Маланюка суголосна з творчістю представників російської письменницької еліти своїми універсальними, численними образами світової культури – античними, біблійними, історичними, літературними, слов'янською міфологією, що давало змогу філософськи узагальнити реальність, пропустити її крізь призму власного таланту та світосприймання.

Поетика Є.Маланюка перейнята деякими символістськими настроями О.Блока. В останні роки навчання в Єлисаветградському реальному училищі він записав у щоденнику: „Музика О.Блока звучала в ушах спокуючи, звабливо...” [6, 63]. Згодом у статті „Кінець російської літератури” (1923) він окремо виділив постать О.Блока як „величезне явище в російській літературі останнього періоду (символізму)”, що завершує трикутник Пушкін – Лермонтов – Блок і вражає своєю „трагічністю, приреченням, роздвоєнням...” [11, 348].

Слід зазначити, що постаттю О.Блока захоплювалися й польські митці: Ю.Тувім перейнявся образом його містичного міста, Ю.Лободовський замислювався над трагічністю його долі (див. поему Ю.Лободовського „Anna Achmatowa”), Я.Івашкевич помітив наближення О.Блока до польської тематики, наголошуючи, що навіть задум поеми „Месь” російський митець привіз із Варшави, а К.Вежинський, потрапивши у 1915 р. до російської неволі, за свідченням польської дослідниці М.Мрочковської, в обозі у Рязані пізнавав російську літературу через захоплення творчістю Блока [14, 6].

Є.Маланюк, як і О.Блок, використовував сюжет відомого твору „Ворон” американського письменника Едгара По. Багатозначність символіки образу ворона робить актуальним його використання багатьма митцями: ворон пов'язаний як з царством мертвих, так і з землею, годується падаллю, а в контексті загальної символіки птахів асоціюється з небом. Тому „ворон наділяється функцією посередника між трьома світами, і йому приписується мудрість і здатність передбачення” [16, 52-53]. Герой „Ворона” Е.По тужить за загиблою коханою, яка вже ніколи не повернеться. Слово-сигнал „nevermore” (англ. „ніколи”), що наскрізно проходить через усю поему, повторюючись, підкреслює безвихідність людського існування. Отже, образ ворона постає символом скорботи і безнадії, означає неможливість повернути кохану, яка, в свою чергу, символізує красу і гармонію.

Слід наголосити на різному контексті використання О.Блоком і Є.Маланюком слова-сигналу „ніколи” з поеми Е.По. 29 січня 1914 р. О.Блок уживає його в традиційному значенні – вірності ідеалу Прекрасної Дами („*В пустую грудь один, один проникнет взгляд, / Вопьется жадный взгляд... / Все отойдет навек, настанет никогда, / Когда ты крикнешь: Да!*” [1, 237]). Є.Маланюк у поняття „nevermore” вкладає інший сенс: втрату дружини і сина, що далеко від нього, і екзистенцію чужини. Такі думки переслідують українського поета в еміграції, де в „Нью-Йоркських стенограмах” (1952–1953) він змальовує привид Е.По як уособлення вироку – „ніколи”: „ – *Постать у крилатці, / Крават, як ворон, в'явсь в / охрипле горло, / Налляті алкоголем тьмаві очі, / Скуйовджене волосся – / То – бездумний / Едгар / Вихаркує мені зітлілим перегаром / Одне – єдине слово: / Nevermore*” [12, 487]. Канадська дослідниця творчості Є.Маланюка Ю.Войчишин вважає, що привид Едгара По зі своїм „ніколи” означає, що „мовляв, поет уже не напише нічого” [2, 38]. Сам же Маланюк переконаний, що ще не поіржавіла в ньому „іскриста криця”. Натомість Л.Омельчук бачить у „Нью-Йоркських стенограмах” „аналогії старости та гніпючого існування” [15, 119].

Ідея „скіфства”, порушена О.Блоком у поемі (щоправда, деякі дослідники називають її віршем) „Скіфи” (1918), суголосна і з творчістю Є.Маланюка, який у поезії „Убійникам” (25.V.1926) з приводу загибелі Симона Петлюри взяв за епіграф до четвертої частини дворянок зі „Скіфів”: „*Мы обернёмся к вам / Своею азиатской рожей...*”, погоджуючись із визначенням варварської суті Росії. Епіграфи в Є.Маланюка часто виконують функцію полемічної опозиції, коли концепція твору постає як результат полеміки з цитованим. У вірші автор підкреслює різницю між Україною й Росією, протиставляючи їх за принципом світлого і темного: Україна постає „*як знак духовних уз, / Як те, що в їхню тьму співучим світлом світить*”, „*сонячність*”, „*ясний усміх муз*”, „*молоко і мед*”, „*хлібне злото літа*” і Росія – „*наївний варваре*”, „*дикун*”, „*суздальський хаос*”, „*глуха Гіперборея*”, що намагається „*розстрілять ідею*”, „*замкнуть і задушить наш неминучий Рим*” [12, 220]. За словами автора, Росія стоїть в опозиції до України, взявши собі назву Третій Рим. Традиційно Третім Римом вважається Москва. Однак Є.Маланюк протиставляє їй Київ у однойменному вірші „Київ”: „*...стане день, покличе голос ржавий / І Третій Рим розірве свій полон*” [12, 333].

У статті „До проблеми класифікації культур („Схід” і „Захід”)” Є.Маланюк аналізує експансію скіфства на терени Європи, вбачаючи в ньому прецедент „монголосфери”, „збирання земель” під рукою московського самодержця. Критикуючи окциденталізм, Є.Маланюк надає перевагу західній культурі. Письменник доводить наявність у росіян східних рис, зазначаючи безпосередній вплив на них монгольства, чий інститут лежав у самому заснуванні Московської держави. І хоча Є.Маланюк припускає тимчасовий вплив Заходу на Москву, однак „монгольство занадто було вросло й переросло Московщину, щоб його легко можна було усунути з її культури” [9, 111]. Він пише про потенційну загрозу зі Сходу: „*...А схід / Просторами причаївсь і зрадливо пантрує події, / Щоб, крадучись, урвать і гієною знов утекти*” [12, 377].

Відомо, що Є.Маланюк володів кількома мовами, вів конспекти з історії української та російської літератур, не раз наводив цитати з творів О.Пушкіна, М.Гоголя, Ф.Достоевського, О.Блока, А.Ахматової, М.Гумільова та ін. Це було необхідно, оскільки він працював викладачем російської словесності в польській військовій школі. Про обізнаність і зацікавленість Є.Маланюка російською літературою свідчить використання епіграфів з творів А.Ахматової, О.Блока, М.Гумільова („Антистрофи”, „Над зшитками”, „Убійникам”, „Пам’яті поета і воїна”) тощо.

Про авторитет поетеси А.Ахматової (1889-1966) для Є.Маланюка свідчить факт, зазначений Л.Куценко: на одному з літературних зборів поетеси „празької школи” Наталі Лівницької-Холодної, до якої Є.Маланюк виявляв певну прихильність, він представив її як „Наша Анна Ахматова” [5, 6]. У рецензії „На день поезії”, виданій у Москві в 1967 р., величає А.Ахматову „видатною поеткою”, „суцільним ліриком”, вказуючи на класичну вивершеність її творів.

У 1946 р. було оприлюднено постанову ЦК ВКП(б) „О журналах „Звезда” и „Ленинград””, де негативно оцінювалася творчість М.Зощенка та А.Ахматової. Реакцією на події радянського літературного життя був виступ Є.Маланюка на II-му з’їзді МУРу (Мистецького Українського Руху), де він прочитав „невелику, але ядрну сільветку про Зощенка й Ахматову” [17, 294], яка мала такий висновок: „Як іронічна гумористика Зощенка, чим далі, тим більш повна затаєного сарказму, ставала більше й більше в СРСР „неблагонадійною”, так рідкі публікації найбільш навіть „цензурних” віршів А.Ахматової, нагадуючи про справжню поезію, зловісно контрастували з сірими стрічками советських віршів, що невпинно пливли з конвеєра віршоробних фабрик СРСР” [10, 1, 449]. Як поет-емігрант, він розумів складність обставин в СРСР, де жили і працювали письменники. Його особливий інтерес викликали митці, що постраждали від більшовицької влади: О.Мандельштам, М.Зощенко, А.Ахматова, М.Гумільов.

Російській поетесі А.Ахматовій митець присвятив цикл „Антистрофи” (1953) зі збірки „Остання весна” (1959), де через присвяту – „Анні Ахматовій – Ганні Горенко” – вказав на українські корені поетеси, яка народилася під Одесою. Вірш свідчить про двоїсте ставлення Є.Маланюка до поетеси та долі поетеси: співчуття чергується зі словами докору (А.Ахматова зрадила своїм дідівським кореням, тобто українському походженню).

Є.Маланюк, ще від статті „Кінець російської літератури” (1923), виступу на II з’їзді МУРу, і до рецензії „На день поезії” (1967) та появи „Антистроф” (1953), оцінює творчість А.Ахматової, семантику її віршів і поем через призму ієрархічності (стаття „Ієрархія”, 1934), де на першому місці перебуває категорія чинності. Лише люди державного чину, вважає він, здатні „оформити” й „очолити” потенційну масу народу. Трагізм української історії йде від того, що такі поети-деміурги, як М.Гоголь, А.Ахматова, люди з ознаками геніальності, відійшли від рідного коріння, від Батьківщини, їхній національний стрижень ослаб, вони зрослися з фальшивою роллю російського патріота, а це провокує семіотизований у текстах фаустівський варіант „продажу душі чортові” („Занадто було тих блюзнірчих слів, / Занадто – безвідповідальних речень, / І от прийшла розплата на землі, / І зігнуті – не випростувать плечі”).

У циклі „Антистрофи” Є.Маланюка виокремлюються такі теми, притаманні й поезії А.Ахматової: втрачена батьківщина і розбите особисте життя. Якщо А.Ахматова сама обирала місце проживання, то Є.Маланюк через політичні обставини вимушений був залишити батьківщину і боротися за відродження української державності на чужині. Обидва митці не прийняли революційних подій (див. у А.Ахматової „Мне голос был. Он звал утешно...”), хоча А.Ахматова пишалася тим, що не покинула країну в дні випробувань, як більшість її друзів, і залишилася зі своїм народом.

Відомо, що цикл „Антистрофи” Є.Маланюк написав за три дні. Перші дві частини циклу датовані 18.VIII.1953, третя – 19.VIII.1953, четверта – 20.VIII.1953. Набагато раніше, у 1929 р., з’явилася поезія „Пам’яті поета і воїна”, присвячена М.Гумільову, чоловіку А.Ахматової, відомому російському поету-акмеїсту. Є.Маланюк захоплювався історіософією цього митця. У вірші відчутне таке ж співчутливе ставлення автора до М.Гумільова, як до А.Ахматової. Якщо А.Ахматова – сестра, то М.Гумільов „бідний брате!”, „ти варягом був”, „друже”, „поете вічного лицарства, / Воїне за вічну владу Дня!” [13, 176-177]. До речі, непересічна постать А.Ахматової не залишила байдужим і польського поета Юзефа Лободовського, який присвятив їй поему під назвою „Anna Achmatowa” (входить до збірки „Dutyramby patetyczne”, 1988), де показав своє шанобливе ставлення до неї [7, 337].

За тих же причин Є.Маланюк визнає і в М.Гоголі „найтрагічнішу постать письменника” через його національну невизначеність, про яку він писав у листі до Л.Смірної від 24 грудня 1844 р.: „...сам не знаю, яка в мене душа, хохляцька або російська. Знаю тільки те, що ніяк би не дав переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. Обидві природи надто щедро обдаровані богом, і як навмисно кожна з них нарізно містить в собі те, чого немає в іншій – явний знак, що вони повинні поповнити одна іншу” [3, 385]. Розв’язання питання етнічної приналежності М.Гоголя Сергієм Єфремовим у дослідженні „Між двома душами” (К.: Вік, 1909. – С.8), де літературознавець приписує М.Гоголю роздвоєння душі на російську та українську, не підтримується Є.Маланюком, який підкреслює українські корені гоголівської спадщини.

Постать М.Гоголя посідала одне з чільних місць у житті Є.Маланюка ще з самого дитинства: навчившись читати в чотирирічному віці, у шість він уже знайомиться з творами прозаїка. Глибоке зацікавлення суперечливою постаттю М.Гоголя Є.Маланюк втілює у статтях „Ранній Шевченко”, „Три літа”, „Малоросійство”, „Гоголь-Гоголь”, „Творчість і національність”, „Південь і російська література”, „Нариси з історії нашої культури”, які увійшли в його головну працю „Книга спостережень”, де розкривається трагедія національної невизначеності М.Гоголя, скалічена геніальність митця. Перебуваючи на території Чехословаччини і маючи доступ до празького архіву Є.Маланюка, що зберігається у родині сина поета Богдана Маланюка, дослідник творчості українського поета Л.Куценко знайшов перший розділ монографії письменника під назвою „Гоголь”. У переліку найбільш вагомих письменників, якими захоплювався Є.Маланюк в учнівські роки, називаються Т.Шевченко, М.Гоголь, М.Лермонтов, В.Гюго, М.Твен та ін. Учений зауважує, що в рукописі Є.Маланюк стрілкою з’єднав свого діда Василя з М.Гоголем, оскільки дід краще за Гоголя розповідав про „Вечори на хуторі” [6, 35].

Є.Маланюк відзначає, що предок М.Гоголя почесний запорізький старшина Остап Гоголь був по революції 1648 р. полковник брацлавський новоповсталого держави. Між іншим, прадід самого Є.Маланюка також належав до верстви запорізьких козаків.

У літературно-критичних розвідках Є.Маланюк виділяє героїчну епопею „Тарас Бульба”, вважаючи її справжнім монументальним і правдоподібним твором, який відтворює дух козацької доби з її гаслом „за Віру і Націю”. Головний герой Тарас близький Є.Маланюкові як втілення свободи і незалежності свого народу, неподільної відданості Батьківщині і товаришам, незламності духу, вірності ідеалам Запорізької Січі. Сім’я Є.Маланюків під час лютевої революції в Росії пережила трагедію, подібну до долі братів Остапа та Андрія з твору „Тарас Бульба” М.Гоголя, коли рідні брати Євген і Сергій Маланюки обрали протилежні шляхи служіння ідеї: якщо Євген розбудовував українську державність під знаменами УНР, то Сергій приєднався до більшовиків, причому Є.Маланюк намагався врятувати брата, але не зміг. Дублюється деякою мірою сюжетна лінія Тараса Бульби, якого суспільні події призвели до загибелі, як і батька Є.Маланюка.

У статтях з “Книги спостережень” Є.Маланюк протиставляє внеску М.Гоголя монументальний доробок Т.Шевченка. Визнаючи їх двома великими синами українського народу, він зазначає полярність втілення їх задумів, а також трагізм добровільного або незалежного від них вибору долі. Засуджуючи добровільний, на відміну від вимушеного заслання Т.Шевченка, переїзд М.Гоголя до Петербурга, Є.Маланюк водночас співчуває “національному мученику”, випрадовуючи вибір оманливим захопленням М.Гоголя легендою Петербурга, що в його уяві поставав продовженням Русі, а не втіленням “московщини”. Є.Маланюк, на наш погляд, з розумінням ставиться до потягу юного М.Гоголя до Петербурга, де зосередилася на той час еліта української інтелігенції: “Що ж мав з собою почати талановитий, повний творчих бажань, а при тім дуже амбітний, спраглий слави і далеких обріїв молодик, який вже на шкільній лавці мріяв про широку арену діяльності?” [8, 9]. Проте подальше перебування у цьому місті і країні Є.Маланюк визначає як “найжахливіший фаустівський варіант “продажу душі чортові”, відчуваючи майже постійний душевний дискомфорт.

Життя М.Гоголя в Росії Є.Маланюк називає “експериментом”, що призвів до духовної смерті митця, і виокремлює три стадії, що пройшла душа Гоголя: національно-недокровна, хвора і національно-видумерла. Цим періодам хронологічно відповідають твори М.Гоголя. До першої стадії належать нереальні, містичні образи “Вечорів на хуторі поблизу Диканьки”, “Миргороду”, “Вія”, де через казкову фантазію передається ще молодий, недоторканий до реальності дух М.Гоголя. У новелах “Невський проспект”, “Шинель”, “Ніс”, що складають другий етап творчості, казкові герої поступаються місцем людським тіням – немічним і жалким, що передають своєрідність реалізму М.Гоголя. Нарешті “Мертві душі” (третьою стадією) промовляють самі за себе: “...життя й його живої вроди в тім творі вже немає” [8, 13], оскільки там представлені портрети типів героїв, змальовуються мертві національні душі: Собакевич є уособленням ненажерства, Плюшкін – скнарства, Манілов – “плиткого” сентименталізму, Чічіков – грошелюбства.

Водночас Є.Маланюк поділяє думку про єдність і неподільність творчого доробку М.Гоголя, розглядаючи його в річищі українського культурного процесу. Витоки він бачить в українській філософії Г.Сковороди, зокрема, в його теорії самопізнання і самовдосконалення, вченні про три світи, а не у зв'язках з російським літературним процесом. Є.Маланюк поділяє тезу М.Гоголя щодо покращення життя суспільства, виходу для людства в пануванні православ'я, віри в силу Христа та його вчення, тобто в оцерковленні життя, ідею якого розвинув Ф.Достоевський.

Є.Маланюк переводить трагедію М.Гоголя, що не був фактично ні росіянином, ні українцем, на трагедію Росії, яка, не зважаючи на відмінність культур двох народностей, намагалася їх поєднати. Для Є.Маланюка М.Гоголь є політичною фігурою, на прикладі долі якого дедуктивним методом можна побачити споконвічне протистояння двох споріднених, але різних народів.

Ключовою дефініцією трагедій М.Гоголя та України є брак волі, а власне її дефіцит. Якщо М.Гоголю заважали моральні чинники відчувати себе вільною людиною (за його зізнанням, він був невільником), то українцям теж бракувало автономії від Росії. Є.Маланюк через образ М.Гоголя проводить свої ідеї прибічника незалежності України, які він виборював у 1920-х рр. на боці УНР і якими потім як поет-емігрант переймався все життя. Проте його намагання не увінчалися успіхом, що стало для нього особистою трагедією і визначило його долю вигнанця, змушеного жити на теренах Польщі, Чехословаччини, Німеччини, Америки.

Розгляд цієї проблеми розкриває перспективу для подальшого вивчення творчості Є.Маланюка і російських письменників М.Гоголя, А.Ахматової, М.Гумільова, О.Блока в компаративному, інтертекстуальному, гендерному, структурно-семіотичному аспектах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блок А. Стихотворения и поэмы. – М.: Правда, 1978. – 480 с.
2. Войчишин Ю. „Ярий крик і біль тужавий...”: Поетична особистість Євгена Маланюка. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
3. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1959. – Т.6.
4. Льницький М. Від „Молодої Музи” до „Празької школи”. – Львів: Львів. обл. наук.- метод. Ін-т освіти, 1995. – 318 с.
5. Куценко Л. „Казка, що так немюзикально й боляче обірвалась...” // Дивослово. – 1994. – № 5–6. – С.6-9.
6. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. – Вид. 2-ге доп. – К.: Просвіта, 2002. – 368 с.
7. Łobodowski J. Poezje / Wybrał i wstępem opatrzył J. Zięba. – Lublin: Wydawn. Lubelskie, 1990. – 363 s.
8. Маланюк Є. Гоголь - Гоголь // Слово і час. – 1991. – № 8. – С.5-15.

9. Маланюк Є. До проблеми класифікації культур („Схід” і „Захід”) // Основа. – 1997. – № 33. – С.105-111.
10. Маланюк Є. Книга спостережень: В 2 т. – Торонто, 1966. – Т.І. – 480 с.; Т.ІІ. – 528 с.
11. Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу / Упоряд. Г.Сивокінь. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с.
12. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. Т.Салига. – Львів: УПІ ім. Івана Федорова; „Фенікс ЛТД”, 1992. – 686 с.
13. Маланюк Є.Ф. Невичерпальність: Поезії, статті / Упоряд., передм. та приміт. Л.В.Куценка. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2001. – 318 с.
14. Mroczkowska M. Kazimierz Wierzyński // Twarze emigracji. Wierzyński. Hłasko. Gombrowicz. Stempowski. Grydzewski. – Toruń: Archiwum emigracji bib Wierzyński-ki Un-kiej, 1999. – S.6-8.
15. Омельчук Л. Голос життя – голос смерті (Біографія, естетика, поезія Євгена Маланюка) // Сучасність. – 2001. – № 10. – С.117-124.
16. Рогалевич Н.Н. Словарь символов и знаков. – Минск: Харвест, 2004. – 512 с.
17. Самчук У. Плянета Ді-Пі. – Вінніпег, 1979. – 298 с.